

K ČEMU JE PODIVNÉ MYŠLENÍ O TAKOVÝCH VĚCECH, JAKO JE NAPŘÍKLAD LITERATURA

Krátký kurz sebeobranu

Pavel Janoušek

Začneme drobným lingvistickým postřehem: zatímco v názvu naší vrcholné vědecké instituce, Akademie věd, se slovo věda vyskytuje v plurálu, v současné běžné české komunikaci je toto slovo užíváno výhradně v singuláru. Průzkumem v Českém národním korpusu, pracujícím se vzorkem 100 milionů slov, jsem zjistil, že slovo věda se v plurálu vyskytuje pouze zhruba v 15 %, a to ještě většinou v názvech institucí. Média, lid obecný i samotní vědci dnes nehovoří o vědách, ale pouze o vědě. Lze dokonce zcela oprávněně předpokládat, že kdyby jméno Akademie nebylo dědictvím po dávné Akademii věd a umění a pro tuto instituci se hledal název až nyní, nepochybně by se jmenovala nějak jako Akademie pro vědu a výzkum, případně vědu, výzkum a vývoj (případně inovace).

Mohlo by se zdát, že tento přechod od množného k jednotnému číslu, od pluralitě k singularitě je jenom drobný jazykový posun, ve skutečnosti však je projevem zásadní proměny způsobu myšlení o „vědě“: zachycuje změnu povědomí o tom, co to „věda“ je a není a jak má „správná věda“ vypadat. Jestliže si totiž naši předkové uvědomovali, že existují různá umění a různé vědy, které mají své vlastní osobitosti, dnešní singulární užívání slova věda je výrazem obecného ztotožnění všech věd pouze s určitými vědeckými obory, výrazem přesvědčení, že těmito obory používané postupy, metody, zvyklosti a kritéria mají obecnou a závaznou platnost pro „vědu“ jako takovou.

V nejrůznějších funkcích v českých vědeckých institucích pracují již poměrně dlouho. Z osobní zkušenosti znám práci nejen na úrovni akademického ústavu, Akademie věd jako celku a její vědecké rady, ale i na úrovni vysokých škol, jejich kateder a vědeckých rad, ba i na úrovni obou hlavních grantových agentur, v nichž jsem předsedal oborovým radám společenských věd a byl partnerem představitelů jiných oborů. A tak vím, že ono singulární užívání slova věda se velmi snadno může stát překážkou pro vzájemnou komunikaci a pochopení.

Je to celkem logické: Každý člověk, a tedy i vědec, který pracuje v určitém oboru, má přirozenou tendenci zobecňovat svou osobní a skupinovou zkušenost a učinit z ní míru, kritérium, podle něhož posuzuje ty druhé. A jestliže vychází z předpokladu, že je jen jedna jediná věda, proč by jeho – v jeho oboru naprosto závazné postupy, metody, pravidla a konvence – neměly platit i všude jinde? V rámci celku, v komunikaci uvnitř vědeckých institucí (ale i navenek) se tak zákonitě prosazuje většinové pojetí, odvozené od dominující představy o obsahu slov věda a vědec. Odlišné pojetí vědy je pak odsouváno na okraj jako nevědecké či alespoň – v lepším případě – podivné a podezřelé. Což si nepochybně neuvědomuje ten, kdo je příslušníkem většiny a pracuje v oboru, který má k oné singulární představě „vědy“ blízko, což ale naopak velmi silně cítite, pokud je váš obor oné singulární představě o vědě více nebo méně vzdálen. Zatímco v prvním případě vám totiž definice vědy připadá zcela přirozená a shoduje se s vaší zkušeností a prací, v druhém případě každodenně vnímáte tlak odlišného pojetí a setkáváte se s nepochopením, které není dáno ani tak zlými úmysly, jako spíše neschopností připustit, že svět vědy není redukovatelný na jedinou tezi, jediné postupy a kritéria.

Jaká je však ona dnešní singulární představa o vědě? Existuje jistě celá řada velmi zaumných definic, pro naše účely je však vhodné sáhnout po definici co nejvšeobecnější, určené pro běžnou informaci nejširších vrstev. Například všeobecná encyklopedie Diderot na začátku hesla věda praví, že je to „soustavná, kritická a metodická snaha o pravdivé a obecné poznání v určité vymezené oblasti skutečnosti. V novověku byla založena na představě zákonitého chování skutečnosti, které se odhaluje hypotézou (teorií) a ověřuje opakovatelným experimentem. Výsledky lze měřit a vyjadřovat matematicky tak, aby věda dovolila spolehlivé předvídaní výpočtem. Díky tomu se věda spojila s technikou a stala se hlavním činitelem ovládnutí přírody.“ Po takto jednoznačném vymezení nejběžnějšího chápání slova věda začal autor hesla poněkud ustupovat a připustil, že „vědy se navzájem liší předmětem nebo metodou. V současnosti lze vědy rozlišit na základě odlišných metod, popř. cílů, na matematické, přírodní (empirické) a humanitní (společenské, rozumějíci).“ Závěrečná věta hesla je však opět demonstrací touhy všechny vědy spojit v jedinou: „Věda jako jediný celek zůstává nedostížitelným ideálem.“

Jinak řečeno, ona singulární věda je v obecném povědomí spojována především s těmi vědami, které během posledních století prokázaly, že jsou prakticky užitečné, neboť umí „měnit svět“, ovládají přírodu a skýtají naději, že základní výzkum transformují v nové technické objevy, technologie, postupy a výrobky. Jde tedy o vědy spojené s takovými slovy, jako je pokrok, inovace a technika. O disciplíny, jejichž základem je exaktnost, empirie, matematická logika a statistika, experiment pojmy a definice v nich mají jednoznačný význam a v nichž, jak nedávno pravil na sněmu Akademie ředitel jednoho z ústavů, pojmenování nemění pojmenovaný jev. Takové vědy jsou bez národosti a objevy jimi učiněné mají globální rozměr. Vybíjely si celospolečenskou a celosvětovou úctu, neboť všichni chápeme, že právě do takových věd se vyplácí investovat peníze. Jakkoli je nutné rozlišovat mezi základním a aplikovaným výzkumem, všichni intuitivně chápeme, že právě tyto vědy v konečném efektu hmotně zlepšují život kolem nás, zkvalitňují či produčují život člověka, a tedy přinášejí opět peníze, bohatství pro jednotlivce i celou společnost.

Vedle těchto věd však existují i vědy jiné – „podivné“, ve kterých výše zmíněná pravidla již tak zcela nefungují. Vědy, které nemožnosti ovládnout přírodu, jejichž pěstování není přísluší novým léčebným metod, technologií či nových výrobců, ale přináší „pouze“ nové porozumění starým činům a myšlenkám. Mluvíme o vědách zabývajících se těmi oblastmi lidské existence, jež jsou jen velmi těžko kvantifikovatelné a v podstatě neredukovatelné na matematické modely, které svět člověka bezprostředně nemění, nýbrž jej „pouze“ vykládají. Mluvíme o vědách, jako je například věda literární, historie, a o dalších oborech, v nichž Shakespeareo „Co říčí svou, i zváno jinak, vonělo by stejné“ neplatí, neboť pojmenování je v nich východiskem i cílem a utváří realitu lidského života a myšlení. (Je to přece něco zcela úplně jiného, jestliže například historik nazve

pohyb sedmi tankových divizí okupací, nebo pomoci spřátelených armád.)

A mluvíme o vědách, které jsou existenciálně spjaté se sebereflexí určité konkrétní lidské společnosti – ať už si ji vymezíme jazykově, národnostně nebo prostorově (módním slovem areálově). Takové obory zpravidla nemají celosvětový dosah a význam, neboť z přirozené povahy věci je jejich výzkumným i publikačním centrem právě ten společenský prostor, z něhož vyrůstají a který je předmětem jejich bádání.

Jinak řečeno, mluvíme o oborech, které jsou v rámci české Akademie věd celkem běžné, žertovně, ale i se zřetelným despektem nazývány ústavy duchomorné. Problém je v tom, že každý má díky základnímu a středoškolskému vzdělání s obdobnými podivnými obory, s národní literaturou či historií, nějakou tu osobní zkušenost: V příslušných hodinách mu byla v patřičných dávkách a s příslušnou mírou zkresení naservírována řada fakt a údajů, u maturity pak z nich byl přezkoušen a hotovo! Co s tím chcete dělat dál? No dobrá, to, že kdysi byl například nějaký Dobrovský, Němcová nebo Hus, to víme. Někde v knihách je o nich napsáno, že byli a kdy žili, co dělali a co napsali... co na tom ale vlastně chcete dál zkoumat? A proč to vlastně za ta staletí nemáte ještě úplně vyzkoumané? A co se tím vlastně změní, když se tím Dobrovským bude zase někdo zabývat? A koho to vlastně ve světě zajímá, že vy si tady rozebíráte nějakou Němcovou?

Položme si tedy logickou otázku: Jsou podobné obory vůbec k něčemu dobré a lze je ještě označit slovem věda?

Pokud přijmeme fakt, že slovo věda souvisí se slovem vědět, asi nám nezbude, než se s existencí takovýchto divných a nepraktických věd smířit, jakož i s tím, že jejich cílem není odkrytí zákonitostí přírody, ale sebezpoznání a sebevědomí sebevědomí dané společností. Pak ale musíme také připustit, že pro takové obory platí poněkud jiná pravidla. Klíčovým slovem pro ně není pokrok nebo vývoj, nýbrž paměť. Nedošpívání k objevům, ale k porozumění. Nejsou obráceny směrem dopředu, k budoucnosti, ale naopak do minulosti, kterou se díky prchajícímu času stává i každá přítomnost. A jestliže jsou s ostatními vědeckými obory spojeny nutnosti vědět, jejich vlastním smyslem je uchovávat obecné povědomí dané společnosti o sobě samé a o své vlastní minulosti, a také a především její schopnost o sobě *nově* myslit.

Vlastníci počítačů nepochybně vědí, že paměť, respektive různé typy paměti jsou jednou z klíčových parametrů, které rozhodují o funkčních možnostech přístroje. Paměť je ale také přirozenou a samozřejmou součástí každého živého organismu, neboť vytváří jeho identitu a dává mu schopnost na základě prožitého analyzovat svou přítomnou situaci a rozhodovat se pro budoucnost. Tvořivá paměť je i důležitou součástí života každé společnosti, neboť je podmínkou neustálého *dialogu*, který tato společnost musí vést sama se sebou a s vlastní minulostí, aby neztratila svou identitu. Čingiz Ajjimatov v jedné ze svých próz popsal národ, který si z jiného národa vytvářel poslušné otroky tím, že je zbavoval paměti. Člověk a stejné i společnost bez paměti ztrácí vlastní hrudost a rovněž důvod být sami sebou.

To, co je v obecném povědomí spojováno s pojmem „věda“, vytváří lidské poznání jako pyramidální strukturu, jako řetězec poznatků, aktuálních otázek a exaktních odpovědí, které mají – po verifikaci experimentem a prací – relativně definitivní charakter. Takováto věda je velmi expanzivní – stále dobývá nová území, na nichž dosud „byli lvi“, a ozařuje je světlem rozumu. Zvolenou problematiku „vytěžuje“ pouze do okamžiku, dokud neodkryje všechny zákonitosti, které bylo možné a účelné objevit, a poté rychle přechází na území nová, dosud neprobádaná. Produktivita takovéto vědy je tak dána schopností přesunů od oborů, které již ztratily svou dynamiku, k oborům novým, dosud netušeným a perspektivním, tedy tím, nakolik jsou vědci schopni rozpoznat výzkumné možnosti nové problematiky a vyhledávat nové předmět výzkumu. Nový výzkum a nové otázky přitom vyrůstají z pyramidy objevů, z již vyřešených, víceméně exaktních odpovědí.

Naproti tomu podivné neexaktní obory, o nichž mluvíme, jsou daleko méně proměnné. Jejich výstupem i projevem je porozumění, přičemž předpona „po“, která odlišuje porozumění od rozumu, vyjadřuje jednorázovost tohoto aktu a tím i nutnost opakovat jej vždy znovu. Badaatel v těchto oborech jako by byl stále znovu na samém počátku tázání. I on je povinen být si vědom pyramidální struktury objevů a metodologických přístupů a znát alespoň část z odpovědí a řešení, ke kterým dospělí ti před ním. Tato řešení a přístupy však pro něj nejsou závazné. Je to totiž jen on sám, kdo jako jedinec vstupuje vždy znovu do primárního kontaktu s dávnými lidskými činy a myšlenkami. Jakkoli je tedy například jeho recepce a interpretace určité literární díla modifikována jeho větší či menší znalostí toho, jak bylo toto dílo vykládáno jinými, vědy znovu stojí před povinností je přečíst, esteticky prožít, intelektuálně zpracovat, a o tom všem vydat své osobité závědění.

Každý badaatel je nucen předmět svého výzkumu vidět nejen stále jinak a nově, ale také si její vědy nově definovat, přesunout důraz na tu či jinou jeho složku a podobu – základní úkol podivných oborů je však ve své podstatě víceméně stejný: udržovat myšlení a paměť dané společnosti o daném předmětu a vést sebereflexivní dialog s její minulostí.

Jako bohemistické literárněvědné pracoviště se s tímto rozdílem mezi oběma typy věd pravidelně setkáváme při vyphlování nejrůznějších formulářů, podle kterých jsme hodnoceni a v důsledku toho i financováni. Tyto dotazníky totiž automaticky předpokládají, že jsme povinni uzavřít tu etapu výzkumu, na níž jsme pracovali v minulém období, a začít dělat něco zcela nového, progresivnějšího. Je-li tedy našim stálým úkolem výzkum české literatury od jejích počátků až do přítomné chvíle (a od roviny literárněteoretické), musíme pokaždé – chceme-li vyhovět dikci těchto formulářů, a nic jiného nám nezbývá – předstírat změnu a hledat jinou slovní formulaci téhož úkolu.

V „podivných“ vědách neplatí ani jiná z oblíbených představ o opravdové vědě, která je rovněž samozřejmou součástí hodnotících a řídicích mechanismů představených změnými formuláři, totiž představa, že je výhodné

a nutné koncentrovat kapacity a přístroje a zabránit nadbytečnému zkoumání téhož na různých pracovištích. Redundance výzkumu má být nahrazena specializací jednotlivých týmů na zcela konkrétní jednotlivé problémy.

Naproti tomu v literární vědě si nelze představit pracoviště soustředěně výhradně na výzkum např. romantismu či literatury dvacátých let dvacátého století. Nad nezbytností specializace tu převažuje společný a v podstatě stejný úkol všech českých literárněvědných pracovišť, ať již působí v rámci Akademie nebo univerzity, totiž udržovat si svou schopnost vést diskuzi o české literatuře, tedy udržovat paměť oboru a paměť o jeho předmětu v co největším rozsahu, tedy pokud možno od pradávna až dodnes.

Příčina je v tom, že literární věda nevytváří definice a obligatorní pravdy, neprodukuje definitivní odpovědi, které by umožňovaly prohlásit, že výzkum toho či onoho je již navždy uzavřen. Konstituuje a hierarchizuje pojmové systémy, ty ale nemají obecnou závaznost a jsou stále konfrontovány s jinými, konkurenčními systémy. Bádání završené knihou či studií o určitém spisovateli, literárněhistorickém či literárněteoretickém problému nemá rozměr konečného vyřešení daného tématu. Je „pouze“ příspěvkem do diskuze, který může –

v ideálním případě, kdy se dané téma cítí jako aktuální – vyprovokovat celou řadu dalších, velmi odlišných diskuzních příspěvků. Pro „podivné“ obory je tedy dobré, věnuje-li se jednomu tématu v rámci jedné země celá řada pracovišť, a to i různě metodologicky orientovaných. Umožňuje to totiž komunikaci a střetávání, v nichž se tříbí stanoviska.

„Podivné“ vědy jsou schopny hodnotově rozlišovat mezi myšlením kreativním a mechanickým, případně nemyšlením, ale v rámci takovýchto oborů mohou dva tvořivě myslící badatelé ve stejnou chvíli dospět nad stejnou problematikou k naprosto rozdílným postupům a závěrům, a přece jejich promluvy a střety budou pro literárněvědnou komunikaci přínosem. Nelze v nich nikdy nic „udělat“ s exaktní definitivností. Lze jistě vytvořit jisté seznamy, soupisy či edice, které postihují daný stav poznání, ale jakmile se posuneme od registrace faktů do sféry tvůrčího myšlení, dostáváme se do oblasti neustálých reinterpretací. Literární věda se tak nejenom věnuje literatuře, ale je i jednou z forem literární tvorby.

Totéž však platí i v čase: „Podivné“ obory vedou neustálý dialog mezi přítomností a minulostí. „Podivné“ obory neustále hledají rovnováhu mezi myšlenkami vlastními a myšlen-

kami těch, co tu byli před námi. Fakt, že různí lidé v různých dobách si mohou stejné otázky klást různě a také na ně různě odpovídat, utváří povinnost stále se vracet v podstatě ke stále stejnému materiálu, ke stejným otázkám a problémovým okruhům. Minulé objevy tu tak nejsou verdiktem, nýbrž výzvou k novému tázání na totéž.

Rozdíl mezi „normální“ a „podivnou“ vědou snad může objasnit následující příklad: Není to tak dávno, co se u nás jeden mladší badatel úspěšně habilitoval knižní prací o baroku; kniha byla dobře přijata a práce vysoko hodnocena oponenty – pouze ale do chvíle, než vyšlo najevo, že je z větší části opsaná z rukopisné práce již zemřelého badatele ze třicátých let. Vzpomínám si na komplikovaný rozhovor s vysokým funkcionářem „přes vědu“, kterému jsem se tento případ pokoušel vysvětlit. Jeho údiv byl nelíčený: „Copak se dá z tak staré práce ještě dnes vůbec něco opsat?“ – Nedivím se mu, něco takového je skutečně v jiných než „divných“ vědách téměř nemyslitelné. Zatímco pro většinu vědců je nezbytné držet krok s dynamickým celosvětovým výzkumem, a hledají proto impulzy k vlastnímu výzkumu v posledních číslech příslušného prestižního odborného žurnálu, tady byla jako aktuální poznání pre-

zentována sedmdesát let stará práce. Je to ovšem dáno tím, že tvořivé myšlenky a poznatky vztahující se k paměti lidstva stárnou daleko méně než technické objevy a přírodní objevy a umožňují setkávání a komunikaci přes propast času a životů. Pro literární vědu mohou být živé i myšlenky staré přes dva tisíce let, například Aristotelova *Poetika*.

Paměť literární vědy, stejně jako paměť počítačů, má různé podoby. Patří k ní to, co bychom metaforicky mohli nazvat hard disk, tedy informace a poznatky nashromážděné generacemi předchůdců a uložené v knihách a periodikách. Někdy se zdá, že v tomto hromadění knih je vlastní smysl podivných oborů. Není to však zcela pravda. Paměť knihoven je pro podivné vědy životně důležitá, sama o sobě je však de facto mrtvá. K tomu, aby ožila a splnila funkci, kterou má v dané společnosti plnit, jsou nezbytní lidé, kteří jsou schopni tyto knihy číst a orientovat se v nich. Tedy to, co se u počítačů jmenuje operační paměť (RAM) a co je v případě vědy, jako je věda literární, vytvářeno tvůrčím potenciálem badatelů, kteří jsou schopni o předmětu výzkumu myslet, orientovat se v dosavadní literatuře a vést dialog mezi přítomností a minulostí. Velikost této paměti je dána množstvím špičkových badatelů, jejich

knížní a časopiseckou produkci, jakož i jejich schopnosti učinit součástí procesu tvořivého sebepoznávání společnosti i další subjekty, počínaje učiteli a konče co nejširší laickou obcí. „Podivný“ vědy nezají aplikovaný výzkum a technologické aplikace v běžném slova smyslu: Jsou-li však dostatečně rozvíjené, kvalitní a vlivné, mohou zasáhnout samu podstatu sebeuvědomění společnosti.

Zatímco u počítačů všichni jejich uživatelé o velkém významu operační paměti nepochybují, neboť její nedostatečnost může zablokovat celý systém. v případě operační paměti, kterou představují badatelé věnující se „podivným“ vědám, se často zdá, že je libovolně redukovatelná (takto by např. před časem v AV ČR ukončen, a tím celostátně oslaben výzkum divadla či okcidentální literatury). Paměť tohoto typu totiž bývá považována za samozřejmou – tak samozřejmou, že jí vlastně není potřeba moc chránit a rozvíjet. Pro většinu společnosti se ztotožňuje s výukou na základní a střední škole a vše, co je nad tím, bývá považováno za větší nebo menší nadstandard. „Ostatně stejně vždy se najde někdo, kdo se tím podivným oborem bude tak jako tak zabývat.“

Potíž je v tom, že rozvoj „podivných“ věd přináší dané společnosti užitek, který si ona sama často ani neuvědomuje, jejich úpadek či kolaps je pak takřka nepozorovatelný. Problém s typem paměti, který reprezentují, je totiž v tom, že ten, kdo jí požívá, tuto ztrátu většínou ani nezpozoruje. Neví totiž, že mu něco chybí, že by měl něco vědět a což si pamatovat. Ve sféře literární bohemistiky se takto na pokračování ocitá například kdysi poměrně produktivní výzkum literatury středověké a renesanční. Ten byl v Česku od sedmdesátých let natolik podceňován a nedostatečně kapacitně podporován, až takřka ztratil schopnost přirozené regenerace, chybí mu to, co se u počítačů jmenuje BIOS, tedy schopnost oživit systém alespoň na základní úrovni.

Běžným kritériem hodnocení „normální“ vědy v Česku je její světovost, spojevaná s představou citačních indexů a publikací v zahraničních prestižních časopisech. Toto kritérium přirozeně vyrůstá z faktu, že „normální“ věda je celosvětová a její výstupy se vztahují k lidstvu a přirodě jako celku. Přírodní zákony platí po celé Zemi stejně a „normální“ vědecké objevy“ nemají národnost. Jakkoliv je určitý objev finančně, strategicky a vojensky výhodný pro stát, jež z jeho aplikace dokáže čerpat, z čistě vědeckého hlediska je jedno, kde k němu došlo. Potřeba rychlého sdílení informací proto vytváří mezinárodní centra daných oborů a také systém impaktních, vlivových periodik, která jsou zárukou, že daný objev je na výši doby a vstupuje do celosvětové komunikace. A protože je – bohužel – holou skutečností, že tato centra jsou mimo Českou republiku – časopi-secké publikace v zahraničí se stávají přirozeným měřítkem kvality vědecké práce.

Jestliže v „podivných“ oborech, jako je myšlení o české literatuře, toto měřítko opět neplatí, je to dáno mnoha důvody. Důležité je, že klíčovým výstupem v „podivných“ vědách nebývá článek shrnující v časopise výsledky výzkumu, ale knižní publikace, která je sama o sobě zhmotněním tohoto výstupu. (Proto také „podivné“ vědy mají výrazně nižší nároky na přístrojové vybavení, ale podstatně vyšší nároky na podporu knižních publikací.)

Jestliže v „podivných“ oborech neexistují impaktní časopisy globálního dosahu, je to také tím, že „podivné“ obory nemají ve své podstatě globální charakter, nevstupují do celosvětové komunikace, ale vytvářejí jednotlivé komunikační okruhy, které jsou existenčně spjaty se zcela s konkrétním kolektivem (ať už jej vymezíme národnostně, jazykově nebo teritoriálně). Slovem „existenčně“ přitom pojmenovávám jak skutečnost, že bez tohoto kolektiva by tyto obory neexistovaly, tak i to, že tato kolektiva by bez těchto oborů ztratila podstatnou část své paměti a identity, která je odlišuje od jiných kolektiv.

Myšlení o literatuře je takto existenčně neoddělitelně spjato s jednotlivými národními kulturami, literaturami a jazyky, a podle toho se také vnitřně diferencuje. Tato vazba je zřetelná, pokud jde o výzkum literatury vlastního národa, ale určující je i tam, kde se badatel orientuje na literaturu zahraniční, například anglickou, ruskou, francouzskou, čínskou. I v těchto případech je totiž jeho vědění a zkoumání určeno polaritou mezi tím, co je „vlastní“ a „cizí“. Důvod výzkumu toho, co je v dané komunitě a prostoru považováno za „vlastní“ i „cizí“, je přitom stejný: spoluutvářet identitu daného kolektiva. Každý subjekt, ať už je jím lidský jedinec nebo národ, totiž svou identitu utváří nejen tím, že analyzuje své vlastní myšlenky a skutky, ale i tím, že se konfrontuje se subjekty jinými, odlišnými. Tato konfrontace je pro něj výzvou, až provokací, na jejímž základě se vymezuje. Přebírá (či chcete-li, aplikuje) to, co považuje za dobré či výhodné, a naopak odmítá či ignoruje to, co nezapadá do jeho vnímání světa.

Nejméně zřetelná je vazba mezi myšlením o literatuře a časoprostorem, z něhož badatel vyrůstá a v němž působí, ve sféře literární teorie. Ta se díky orientaci na obecnější, nadnárodní rysy literární tvorby a komunikace může pohybovat v abstraktnější rovině, méně spojené s konkrétním materiálem, a tím také více aspiruje na obecnou představu o globální, světové vědě. Při bližším průzkumu však lze, myslím, i v této oblasti přesvědčivě doložit sepětí (na příklad českých) literárních teoretiků s určitým prostorem – být to, co je jimi považováno „za vlastní prostor“, je vymezováno jako množina, jejíž okraje utváří nikoli národní literatura, ale vyšší celky odvozené od pocitu příslušnosti například ke střední Evropě, slovanským literaturám či k euroamerické civilizaci. Objevy vznikající v rámci této identifikace přitom nemají globální, všeplatný charakter, srovnatelný s globálním rozměrem a dopadem objevů přírodovědných či technických.

Přijmeme-li tuto skutečnost, pak musíme připustit, že v „podivných“ vědách neexistuje jeden jediný výzkumný prostor, v němž centrální pozici získává ten, kdo je na špičce výzkumu a vývoje, nýbrž celá řada vzájemně propojených a propustných se prostorů, které mají svá přirozená a stabilní centra. Sřetřívání jednotlivých center na „světovém trhu myšlenek“ je předem silně limitováno velikostí a prestižním postavením jednotlivých národních kultur. Literatura anglická, francouzská či ruská má přirozeně na tomto trhu větší vliv a dopad než literatura česká nebo literatury afrického kmene Budago.

I v „podivných vědách“ je prestižní, pokud se badatelé podaří proniknout do zahraničí a svým textem oslovit tamní publikum. Jste-li ale bohemistka pišící o historii české literatury, můžete tak učinit téměř výhradně s obecně popularizačními, informačními a „reklamními“ texty: možnosti publikovat v cizině detailnější a analytičtější texty jsou prakticky velmi omezené.

Pro příklad: Pro sebepoznání naší současné společenské a kulturní situace je nepochybně důležité analyzovat i taková období národních dějin, jako byla léta padesátá a normalizační, včetně těch děl, jimiž se nemůžeme chlubit ani sama před sebou, natož před cizinou. Je však velmi málo pravděpodobné, že by se vám podařilo v cizině publikovat analytický text např. o budovatelských románech, který tam navíc získá velký citační ohlas.

Za těchto okolností je obvyklé hodnocení bohemistiky podle počtu publikací v zahraničí zcela neadekvátní. A ze stejného důvodu není adekvátním měřítkem, zda daný tým či daná instituce spolupracují na mezinárodní úrovni s dalšími výzkumnými týmy, neboť pro práci na čistě bohemistických úkolech takové zahraniční týmy prostě fyzicky neexistují. Bohemistika je totiž v zahraničí povětšinou zastoupena jen jednotlivci, kteří jsou činní především na slavistických univerzitních pracovištích, přičemž metodologicky představují jen velmi málo koherentní skupinu.

Jste-li romanista a podaří-li se vám publikovat něco o francouzské literatuře v centru romanistiky, tj. v prestižním francouzském časopise, a jsou-li vaše názory Francouzi kladně přijaty, není to projev světovosti v globálním slova smyslu, ale je to nepochybně důkazem vaší odbornosti a schopnosti pohybovat se v rámci diskurzu daného vědního oboru. Důkazem téhož je ale pro zahraničního bohemistu, jestli se mu takto podaří proniknout do Česka. Ač to tedy může znít nezvykle, pro zahraniční bohemisty je naše literatura svým způsobem světová.

Přiznám se, že nechápu, proč je pro nás světový Američan studující americkou literaturu, Angličan studující literaturu anglickou či Němec studující literaturu německou, proč je světový Čech studující literaturu francouzskou nebo ruskou, proč je dokonce světový Fin studující bohemistiku, proč ale není světový Čech, který studuje literaturu českou. Jsem přesvědčen, že v takovýchto názorech je cosi česky malého a nesebevědomého.

Kritériem společenského významu podivných věd a s nimi spjatých institucí logicky nemůže být jejich „celosvětovost“, nýbrž schopnost uvědomit si svou odpovědnost za prostor, v němž působí, a za to, aby jeho potence být centrem byla adekvátně naplněna. Jinými slovy: Pokud v Česku nebude například určitý typ špičkového genetického výzkumu, je to jisté škoda, jakož i strategická či finanční ztráta, z hlediska celosvětového je to však víceméně jedno, neboť to-mu výzkumu se nepochybně bude věnovat někdo jiný někde jinde. Pokud ale v Česku nebude dostatečně silný výzkum české historie nebo literatury a pokud tento výzkum nebude dostatečně silně oslovovat českého adresáta, nikdo jiný to za nás neudělá, neboť i zahraniční bohemisté ztratí centrum svého výzkumu.

Světovost se podle mého názoru nepozná podle tématu, ale – opakují – podle schopnosti tvořivě myslet, pohybovat se na úrovni dobového diskurzu, řešit aktuální úkoly časoprostoru, z něhož daný obor vyrůstá, a adekvátně naplňovat přirozenou funkci mezinárodního centra, kterým by měl být. Pokud bohemistické obory mají možnost vyzářovat i mimo vlastní prostor, tak ani ne tak vlastní v zahraničí publikovanou produkci, jako spíše schopnosti oslovit, přitáhnout k problematice zahraniční badatele, kteří se pak stávají nejpřirozenějšími vyslanci dané národní kultury ve své zemi. Transponují naše vidění a naše hodnoty do prostředí, které je jim vlastní. A mám-li někoho takto oslovit, přitáhnout jej k oboru, jako je česká literatura, musím mu nabídnout nejen zajímavá literární díla, ale takéové myšlení o nich, které neopakuje obecná schémata danému badateli důvěrně známá z jeho vlastní kultury, ale je dostatečně přitažlivé svou jinakostí a originalitou.

Potřeba národní kultury a vědy získat vyslance v zahraničí se zdá samozřejmá – již několik let se však v rámci České Akademie dělá márně pokouším o to, aby byly uvolněny alespoň nepatrné finanční prostředky, které by umožňovaly naplnit tuto funkci přirozeného centra bohemistického výzkumu tím, že by z těchto prostředků mohly být financovány nedlouhé stáže mladých zahraničních zájemců.

Ve svých dosavadních úvahách jsem rozdělil mezi vědami „normálními“ a „podivnými“ z didaktických důvodů poněkud vyhrcoval. Jsem si ale vědom, že některé funkce mají společné. I „podivné“ vědy se svým způsobem podílejí na celosvětovém poznání, a naopak i „normální“ vědy mají svou odpovědnost vůči společnosti, kultuře a jazyku vlastního národa. Je totiž skutečností, že národ (zvláště pak národ český, který se konstituoval zejména na jazykovém základě) je plnohodnotným národem pouze za podmínky, že je schopen ve svém jazyce hovořit o čemkoli včetně nejsložitějších vědeckých problémů. Globalizace „normální“ vědy ovšem vede k přirozené preferenci angličtiny.

Asi nejsem sám, kdo je přesvědčen, že zatím lze česky hovořit o čemkoli. Pokud nám to ale

připadá jako samozřejmost, měli bychom si uvědomit i to, že tomu tak být nemusí vždy. Na shromážděních české Akademie věd totiž často slyším nejen to, že užívání češtiny ve vědě je dnes nepraktické, a tudíž zbytečné, ale i to, že už jsou problémy a témata, o nichž se česky vlastně ani hovořit nedá. Pokud by to byla pravda, pak jsme někde v hloubi devatenáctého století – ještě před Preslem.

Nejsem purista: Jsem přesvědčen, že dnes je naprosto nezbytné angličtinu užívat všude tam, kde je to účinné a funkční. Rozumím také rozpakům kolegů, kteří musí anglicky psaný projekt překládat do češtiny, přestože vědí, že pro jejich vědecké oponenty je to jazyk nesrozumitelný. Jsou to totiž stejné rozpaky, které pocítujeme my, bohemisté, když musíme česky psané projekty překládat do angličtiny, přestože víme, že je třeba adekvátně opakovat pouze ten, kdo česky umí a zná české realie. Jestliže proti této praxi neprotestujeme, je tomu tak proto, že jsme si vědomi stále větší nemosti zpřístupnit informace o našich vědeckých záměrech i těm adresátům, pro které je čeština nedostupná. Musíme však protestovat, jestliže se objevují názory, že věda je pouze to, co je napsáno anglicky, neboť v té chvíli bychom přestali plnit funkci, která nás určuje. Náš obor – a nejen on – totiž naplní svůj smysl pouze za předpokladu, že zůstane dostupný těm zájemcům, pro které je rodný jazyk jazykem základním, jejich „first language“.

Je-li věda – jakákoliv věda – činitelem ovládnutí světa kolem nás, měla by své úsilí po poznání jeho zákonitosti vztáhnout i na sebe samu a věcně analyzovat funkce, které jednotlivé vědecké obory mají v lidské společnosti. V případě „podivných věd“ to znamená oprostít se od apriorismů, mýtů a předsudků, porozumět jejich specifitě a na základě toho vědomě vytvářet podmínky, za kterých jsou schopné svou existenci a odpovědnost naplňovat.